

ISSN 1999-4214

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN HUMANITIES
INSTITUTE

№ 4/2021

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Нұр-Сұлтан, 2021

Нур-Султан, 2021

Nur-Sultan, 2021

Бас редакторы **Дауренбекова Л.Н.**
филология ғылымдарының кандидаты, доцент Еуразия гуманитарлық институты,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
Философия докторы (PhD), доцент Еуразия гуманитарлық институты, Нұр-Сұлтан,
Қазақстан

Редакция алқасы

- Аймұхамбет Ж.Ә.** ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
- Ақтаева К.** ф.ғ.д., проф., А. Мицкевич атынд. Польша университеті, Познань, Польша.
- Әбсадық А.А.** ф.ғ.д., проф., А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
- Бредихин С.Н.** ф.ғ.д., проф., Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
- Гайнуллина Ф.А.** ф.ғ.к., доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей Қазақстан
- Ермекова Т.Н.** ф.ғ.д., проф., Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
- Есиркепова К.Қ.** ф.ғ.к., қауымдас. проф А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
- Жүсіпов Н.Қ.** ф.ғ.д., проф. Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
- Курбанова М.М.** ф.ғ.д., проф., Алишер Навои атынд. Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
- Қамзабек Д.** ф.ғ.д., проф. Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
- Құрысжан Л.Ә.** ф.ғ.д., проф., Ханкук шетелдік университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
- Онер М.** ф.ғ.д., проф., Эгей университеті, Измир, Туркия
- Пименова М.В.** ф.ғ.д., профессор Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
- Сайфулина Ф.С.** ф.ғ.д., проф., Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ

Редакцияның мекенжайы: 010009, Нұр-Сұлтан қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; E-mail: eagi.vestnik@gmail.com, Сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.

Меншіктенуші: «Еуразия гуманитарлық институты»

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген № 1854-Ж 27.03.2001

Басуға 15.12.2021ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.

Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 86

«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института,
Нур-Султан, Казахстан

Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института, Нур-
Султан, Казахстан

Редакционная коллегия

- Аймухамбет Ж.А.** д.ф.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
- Актаева К.** д.ф.н., проф., университет имени Адама Мицкевича в Познани, Познань, Польша.
- Абсадық А.А.** д.ф.н., проф. Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
- Бредихин С.Н.** д.ф.н., проф., Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
- Гайнуллина Ф.А.** к.ф.н., доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
- Ермекова Т.Н.** д.ф.н., проф., КазНацЖенПУ, Алматы, Казахстан
- Есиркепова К.К.** д.ф.н., проф. Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
- Жусипов Н.К.** д.ф.н., проф., Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
- Курбанова М.М.** д.ф.н., проф., Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
- Камзабек Д.** д.ф.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
- Курысжан Л.А.** д.ф.н., проф., Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
- Онер М.** д.ф.н., проф., Эгейский университет, Измир, Турция
- Пименова М.В.** д.ф.н., проф., Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
- Сайфулина Ф.С.** д.ф.н., проф., Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ

Адрес редакции: 010009, г. Нур-Султан., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; E-mail: eagi.vestnik@gmail.com, Сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт».
Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан № 1854-Ж 27.03.2001.
Подписано в печать 15.12.2021ж. Формат 60*84 1\8. Бум. Типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ №86
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**
*Candidate of Philological Science, Associate Professor of the Eurasian Humanities
Institute, Nur-Sultan, Kazakhstan*

Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
*Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the Eurasian Humanities Institute,
Nur-Sultan, Kazakhstan*

Editorial Board

- Aimuhambet Zh.A.** D.Ph.Sc., Professor, L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Aktayeva K. D.Ph.Sc., Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
Absadyk A.A. D.Ph.Sc., Professor, Kostanay Regional University named after A. Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Bredikhin S.N. D.Ph.Sc., Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
Гайнуллина Ф.А. C.Ph.Sc., Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
Yermekova T.N. D.Ph.Sc., Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan
Yesirkepova K.K. D.Ph.Sc., Professor, Kostanay Regional University named after A. Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Zhusipov N.K. D.Ph.Sc., Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
Kurbanova M.M. D.Ph.Sc., Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
Kamzabek D. D.Ph.Sc., Professor, L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
Kartayeva A.M. D.Ph.Sc., Professor, East Kazakhstan University named after S. Amanzholov, Oskemen, Republic of Kazakhstan
Kuryszhan L.A. D.Ph.Sc., Professor, Hankulc University of Foreign Languages, Seoul, South Korea
Oner M. D.Ph.Sc., Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
Pimenova M.V. D.Ph.Sc., Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
Seifullina F.S. D.Ph.Sc., Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF

*Editorial address: 010009, Nur-Sultan., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933; E-mail: eagi.vestnik@gmail.com, Caïm: ojs.egi.kz*

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «Eurasian Humanities Institute».

Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan № 1854-Ж 27.03.2001.

Signed for printing 15.12.2021 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 86

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

МАЗМҰНЫ-СОДЕРЖАНИЕ-CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

АЮПОВА Г.К., ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ КОНЦЕПТ «ҚАРА
БАЛМАГАМБЕТОВА Ж.Т. ШАҢЫРАҚ» ДОМ В КАЗАХСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ
МИРА 6

ИМАНБЕРДИЕВА С.Қ. Ә. НҮРПЕЙІСОВТИҢ «ҚАН МЕН ТЕР»
ТРИЛОГИЯСЫНДАҒЫ «СӨЙЛЕЙТІН» КІСІ ЕСІМДЕРІ 14

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

БАЙТАНАСОВА Қ.М. ӘДЕБИЕТТАНУДАҒЫ МЕКЕНШАҚ КОНЦЕПЦИЯСЫ 20

БАЛТОҒАЕВА Ж.Е. ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ ТАРИХЫНДАҒЫ ӨМІРМӘНДІК
КӨРКЕМ ОЙДЫҢ (ЭКЗИСТЕНЦИАЛИЗМНІҢ)
ҚАЛЫПТАСУЫ 26

МҰСАЛЫ Л., АБАЙ ҚҰНАНБАЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ УАҚЫТ
ДАУТОВА Б. КОНЦЕПТІЛЕРІ ЖӘНЕ КӨРКЕМДІК ҚЫЗМЕТІ.....35

МҰСАЛЫ Л. ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ АЛҒАШҚЫ СИМВОЛИСТ
АҚЫНДАР 43

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

ҚҰТТЫМҰРАТОВА Ғ. Б. Ы. АЛТЫНСАРИННИҢ АҒАРТУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ ЖӘНЕ
ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДАҒЫ АЛҒАШҚЫ МЕКТЕПТЕР 53

АЗАТБАҚЫТ А.А., М. ӘУЕЗОВТИҢ ӘҢГІМЕ-ПОВЕСТЕРІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІ... 63
КАРТАЕВА А.М.

САРЕКЕНОВА Қ.Қ. АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫ БОЙЫНША
ҒЫЛЫМ МЕН БІЛІМДІ ИГЕРУДІҢ МАҢЫЗЫ 71

Ы. ҚҰТТЫМҰРАТОВА

Әжнғыз атындағы Нөкіс мемлекеттік педагогикалық институты,
Нөкіс, Өзбекстан (E-mail: shirazova@mail.ru)

**Ы. АЛТЫНСАРИННИҢ АҒАРТУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ
ДАЛАСЫНДАҒЫ АЛҒАШҚЫ МЕКТЕПТЕР**

Аңдатпа. Мақалада қазақ еліндегі ашылған алғашқы мектептер, оны ашудағы негізгі мақсаттар айтыла отырып, Ы.Алтынсариннің ағартушылық еңбектері қарастырылады. Ресей империясының қазақ халқын сауаттандыруда ұстанған принциптерінің ұлт үшін зиянды әрі пайдалы тұстары болғандығы айтылады. Орыс миссионерлерімен тығыз байланыста болған Ы.Алтынсариннің ұстанған бағытына назар аударылады. Ағартушының балаларға арналған аударма шығармалары талданып, аударма жасау тәсілдері айқындалады. Сонымен қатар, Ы.Алтынсариннің әдеби мұрасында аударма үлкен орын алатынын, оның аударма еңбектері арқылы бүкіл қазақ сахарасына орыс мәдениетінің енгенін екі халықтың рухани жағынан жақындаса түсуіне ықпалы зор болғандығы сараланады. Сондай-ақ, мақалада Ы. Алтынсариннің ағартушылық қызметіне, білім берудегі ұстанымына назар аударып, балаларға арналған аударма туындыларының идеясына талдаулар жасалынады.

Түйін сөздер: көркем аударма, әңгіме, педагогика, ағартушы, бейімделген аударма, еркін аударма, ақпараттық аударма, прагматика.

Кіріспе. XIX ғасырдың бірінші жарты жылдығынан бастап, қазақ даласына Ресей империясының халыққа білім беру тәжірибесі таратыла бастады. Мақсат: халықтың сауатын орыс тілі арқылы ашумен қатар, ақыл-ойын орыстандыру еді. Десек те, қазақ халқын орыстандыру саясатының ұлттың болмысын, дінін, дәстүрін сақтау тұрғысынан келгенде кері әсері де, ал, интеллигенцияның қалыптасуы тұрғысынан келгенде пайдалы тұстары да болды. «Қазақтарды орыстандыруға бағытталған империялық саясаттың орасан зор қысымына қарамастан, өлкедегі халыққа білім беру ісінің жағымды жақтары да болды. Жүргізіп жатқан ресми саясатқа қарамастан, қазақтар еуропалық мәдениетпен, еуропалық өркениеттің жетістіктерімен танысты» [1,193].

Оқудың қажеттілігін түсінген ықпалды тұлғалар халықтың сауатын ашу үшін ел ішінде шағын мектептер аша бастайды. Мәселен, Кіші жүздің Әбілқайыр хандығынан бөлініп шыққан Бөкей ордасының соңғы ханы Бөкейұлы Жәңгір хан (1801 – 1845), 1841 жылы өз қаражатына хан ордасында «Жәңгір» училищесін ашады. Онда оқушылар орыс тілін үйренумен қатар, орыс тілі, арифметика, география, құдай заңы пәндерін меңгереді. Училищеде оқытушы болып, Ордада мал дәрігері болып жұмыс істейтін Константин Петрович Ольдекоп тағайындалады.

Жәңгір ханды әкесі Бөкей Астрахань губернаторы Андреевскийдің қолына беріп, еуропаша білім алуына септігін тигізген. Сол кездегі маңызды мәселе, хандықты әкімшілік тұрғыдан басқару әдісін үйрену еді. Жәңгір хан хандықты өз қолына алғаннан кейін патша өкіметінің саясатын жүргізіп, патша тарапынан қолдауға ие болады. Орыс, татар, парсы тілдерін жетік меңгерген Жәңгір Ресей үкіметінің көптеген наградаларымен де марапатталып, беделі артады [2, 63].

1839 жылы Жәңгір хан жоғарғы оқу орындарына Ресей тарапынан қазақ балаларын қабылдау жөнінде рұқсат сұрайды. Нәтижесінде, қазақ балалары әскери маман дайындайтын Орынбордағы Неплюев Әскери кадет корпусына, азаматтық инженерлер училищесіне және Қазан университетіне түсіп оқуларына рұқсат беріледі. Сонымен, қазақ

даласында бұған дейін «Қадым» мектептерінде (мұсылмандыққа бағыттайтын діни мектептер) сауат ашып жүрген балалар еуропалық білімге қол жеткізеді. Десек те, мектеп ашу, оны дамыту оңайға соқпайды. Алғашында ауылдағы молдалар діни сауат ашу үшін көбінесе араб сөздерін, құранның араб тіліндегі мәтінін жаттатуды мақсат етсе, бірте-бірте халық ағартушылары білім беруді орыс мектептері үлгісінде құруды көздейді. Мәселен, 1864 жылы Торғай қаласына мектеп ашуда ағартушы педагог Ыбырай Алтынсариннің үлесі зор.

Ресей өкіметінің қазақ жеріне мектеп ашуға рұқсат берудегі саясаты негізінде Ресей миссионерлері ұлт психологиясына зерттеулер жүргізе отырып, Ы. Алтынсарин сияқты зиялылар арқылы мақсатқа жету жолында еңбек етеді. Десек те, Ы. Алтынсарин миссионерлердің бағытын толығымен қостамай, олармен араласа отырып, қажетін алып, халықтың сауатын ашуда өз жоспарын жүзеге асырды.

«Өз халқының тілдік және мәдени мұраларын, рухани мұраларын үздіксіз өркендететін, мәдениетті, рухани тұлғалы қазақ интеллигентін қалыптастыруды көздеген болатын. Ыбырайдың осындай өркениеттік көзқарастары империяның ағартушы-ғалымдарына ой салды. Тіпті Ильминскийдің өзі Ыбырайға жоғары баға берді [3, 204].

Біз аталған мақаламызда Ы. Алтынсариннің ағартушылық қызметіне, білім берудегі ұстанымына назар аударып, балаларға арналған аударма туындыларының идеясына талдаулар жасаймыз.

Ыбырай Алтынсарин 1804-1889 жылдары өмір сүрген педагог, жазушы, этнограф, аудармашы. Әкесінен ерте айрылып, атасы старшын болған Балқожа Жаңбыршиннің қолында тәрбиеленеді. 1850 жылы атасының қолдауымен Орынборда ашылған орыс-қазақ мектебіне 9 жасында қабылданады. 1857 жылы оқуын үздікке аяқтап, тілмаштық қызметін атқарады. 1859 жылы Ыбырай Алтынсарин Орынбордағы Шекаралық комиссияның төрағасы, шығыстанушы белгілі ғалым, профессор В.В. Григорьевпен араласады. Ғалымның кітапханасындағы орыс жазушыларының туындыларымен танысып, білімі кеңейеді. Ресей империясының орыстандыру саясатын қазақ даласына жүзеге асыруды көздеген белгілі миссионер Н.И. Ильминский Ы. Алтынсаринге өте жақын болған.

«Қазақ қоғамында және түркі тілдес халықтарында болып жатқан әртүрлі көзқарасты байқаған орыс миссионерлері бүкіл түркі жұртының мәдени, рухани құндылықтарын жою үшін, сонымен бірге тілдік болмысын құрту үшін саяси астармен «араб жазуы қолайсыз», «қазақ және басқа түркі тілдерінің дыбыстық жүйесін беруге икемсіз» деген желеумен орыс графикасына негізделген қазақ әліпбилерін және оқулықтарын шығара бастайды. Олар орыс жазуына көшуді насихаттауды орысша оқыған қазақ жастары арқылы жүргізуді көздеді» [4]. Демек, миссионерлер Ы. Алтынсаринге мектеп, училище ашу ісіне көмектесе отырып, өз жоспарларын жүзеге асырған деуге негіз бар.

1864 жылы Ы. Алтынсарин жаңадан ашылған Торғай мектебіне мұғалім болады. Мектеп орыс мектептері үлгісінде құрылады. Ы. Алтынсарин балаларға орыс тілін үйрете отырып, қазақ тілінде оқу құралдарын жасауды жоспарлайды. Ауыл-ауылдарды аралап, балаларды оқуға шақырады. Әрине, қара халық балаларын оқуға беруге жүрексінеді. Орыстармен жақын араласқан Ыбырайға сенімсіздікпен қарап, «балаларымыз шоқынады» деп қорқады. Сонда да, Ыбырай өзінің үгіт-насихат жұмыстарын жалғастырады. Нәтижесінде, 1887 жылы қыздар мектебінде ашып, ескі дәстүрге шырмалған қазақ қыздарының көзін ашып, еркін өмірге бағыттайды.

Ы. Алтынсарин мұғалім ғана емес, Торғай даласы бойынша облыс мектептерінің инспекторы қызметінде атқарады. Омбы қаласында мұғалімдер мектебі, техникалық білім беретін қолөнер мектебін ашады. Мектеп-интернат ашу ісінде қолға алады. «Марқұм инспектор Ы. Алтынсарин ыждаһатымен 1883 жылы Торғайда өнер мектебі (ремесленный школ) ашылған еді. Бастауыш дәрежелі орысша оқудан басқа үш түрлі өнер үйретіледі. Тігіншілік, ағаш ұстасы...» [5, 116] – деп жазған екен алаштанушы М. Дулатов.

Ы. Алтынсарин мектеп ашу ісімен айналыса отырып, оқулықта жазады. Оқулық 1879 жылы «Қазақ хрестоматиясы» деген атаумен жарыққа шығады. Оқулыққа балаларды адамгершілікке, еңбекке тәрбиелейтін новеллалар, аудармалар аңыз-әңгімелер, өлеңдер

енгізіледі. Сондай-ақ, «Қазақтарға орыс тілін үйретудің бастауыш құралы» атты дидактикалық оқу құралын да жазған.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Ы. Алтынсариннің ағартушылық, жазушылық қызметі туралы бірқатар ғылыми-зерттеу еңбектер бар. Әдебиеттанушы Ә.Ж. Дербісалин «Ы. Алтынсариннің жазушылық қызметі туралы» [6, 63] – деген еңбегінде Ы. Алтынсариннің шығармаларымен қатар, аудармаларында қарастырған. Ә.Ж. Дербісалиннің статистикасына жүгінсек, Ы. Алтынсариннің аударған шығармаларының жалпы саны отыз бес екен.

Қазақ әдебиетін оқыту методикасымен айналысқан ғалым Ә. Қоңыратбаев еңбектерінде де қазақ даласына мектеп ашып, әдебиетті оқу методикасының негізін қалаған Ы. Алтынсарин екені айтылып, педагогтың оқыту әдістерін айта отырып, «Алтынсариннің материалды балалардың жас ерекшелігіне, түсінігіне лайықтап, нормалап беру тәсілі де логикалы, жаңа. Ал, сол материалды оқушыларға жеткізу, яки оқыту әдісіне келгенде, оның өзін екі арнаға бөлеміз. Бірі – қазақ балаларына орыс тілін оқытудың әдісі, екіншісі – бастауыш мектептің екінші сатысында ересек балаларға әдеби мәтінді оқыту әдісі» [7, 25] – деп тұжырымдап, ғалым Ы. Алтынсариннің шығармаларын оқытудағы методикалық әдістерін ашып көрсетеді. Ал, оның әңгімелерінің тілі мен стилін зерттеген ғалым С. Хасанова Ы. Алтынсариннің тілі оқушының қабылдау қабілетіне, жас ерекшелігіне лайықталынып жазылғандығын айтады. Өзі өмір сүрген дәуірдегі сауаты жоқ қазақ халқының мәдениетін көтеру үшін, орыс интеллигенциясымен араласып европалық оқуға назар аударды.

Аударматанушы Ә. Сатыбалдиев «Рухани қазына» атты еңбегінде қазақ өмірінде көркем аударма (орысшадан қазақшаға аудару) тарихының алғашқы бетін Ыбырай Алтынсарин ашқандығын, оның аударма еңбектерінің ерекшеліктерін талдай отырып, Ы. Алтынсариннің 1879 жылы шыққан «Киргизская хрестоматия» кітабы орыс-қазақ мектептерінде тәрбиеленіп жүрген қазақ балаларына оқу кітабы болу керектігін мақсат еткендігін айтады. Ә. Сатыбалдиев Ы. Алтынсариннің аудармаларын талдай отырып: «Алтынсариннің аударғандары, негізінен алғанда Л.Н. Толстойдың, И.А. Крыловтың, К.Д. Ушинскийдің, И.М. Паульсонның шығармалары. Ол өзінің ағартушылық идеясына сай келетін, орыс тілін жаңадан үйрене бастаған, ғылымның алғашқы сатысына енді ғана аяқ басқалы отырған қазақ балаларының оқуына лайықты келетін шығармаларды іріктеп алды» [8, 32] – деген екен.

Орыс жазушыларының көрнекті өкілдерінен шығармалар аударып, оларды өз халқының мүддесіне пайдалану Ы. Алтынсариннің басты мақсаты еді. Ы. Алтынсарин орыс интеллигенциясымен жақсы қарым-қатынаста болып, ағартушылық жолдағы қиындықтарын айтып, олармен хат алысып, кеңес алып тұрды. Мәселен, 1871 жылы 31 августе қазақтар үшін орыс әліппесін алудың пайдасы жайлы Н.И. Ильминскийге жазған бір хатында Ыбырай: «Орыс әрпін қолданумен байланысты қазақ тіліне орынсыз кірген араб, татар сөздерінен тазарады. Орыс әрпімен жазғанымызда ғана сөзіміз дұрыс жазылатын болады. Қазір молдалар оқытып жүрген араб, парсы, татар тілдерінде шыққан діни кітаптар бізді кері кетіреді, таза ойымызды кірлетеді, басымызды құммен толтырады, таза тілімізді шұбарлайды» [9, 36] – дейді. Бұл хатта Ы. Алтынсарин еңбектерінде орыс кириллицасын басшылыққа алу мақсаты анық байқалып тұр.

Ы. Алтынсариннің өмірін, шығармашылығын қарастырған әдебиеттанушы ғалымның бірі Х. Сүйіншәлиев. Ол Ыбырайдың әңгімелерінің идеясын талдай келе: «Ыбырай орыс тіліндегі оқулықтардың материалдарын үлкен бір талғаммен сұрыптап, ең қажет дегенін, қазақ балаларына лайықтысын таңдап аударған не сол сюжетті өз көзқарасына сай өңдеп, қазақ балаларының ұғымына лайықтап, ықшамдап, қайта баяндаған. Осыдан келіп, оның кейбір әңгімелері аудармадан гөрі, төл туындыға көбірек ұқсайды» [10, 67] – деген қорытындыға келген.

Ы. Алтынсарин шығармашылығын зерттеген бұдан басқа да ғалымдардың еңбегінде ағартушының орыс тілінен аударған әңгімелері түпнұсқадан қысқартып қолданғаны, автор

идеясын сақтай отырып, сол кездегі қоғам өміріне лайықталынып берілгені дәлелденген.

Ал, біздің қарастыратынымыз, Ы. Алтынсарин аударған мәтіндердің формасы мен мазмұнын түпнұсқаның формасымен және мазмұнымен салыстыра отырып талдау жүргізу. Аударманың ішкі механизмін ашып, форма мен мазмұндағы өзгерістерді анықтау.

Талқылау мен бақылау. Қазақ көркем аударма теориясында өзге де аударма түрлерімен қатар «Еркін аударма» түсінігі термин ретінде қалыптасты деп айта аламыз. «Еркін аударма – түпнұсқаның тілін жетік білмеуден, немесе сол түпнұсқаның (оригиналдың) ұғымды болуынан көрі, өзіне тиімділігін-оңайлығын көздеуден туады» [11, 47] – деген анықтама да жиі айтылады. «Түпнұсқаның тілін жетік білмеуден туады» – деуге толығымен келісуге болмайды. Себебі, еркін аударуда да белгілі бір мақсат көзделеді. Мәселен, XIX ғасырдың II жартысында Ы. Алтынсарин мен А. Құнанбаев сынды тұлғаларымыз қазақ топырағына алғашқы аударма әдебиеттің үлгілерін әкелді. Олардың аудармалары аударманың еркін аударма түріне жатқызылады. Бірақ, жоғарыдағы анықтамада айтылғандай Ыбырай, Абайлар өзі аударып отырған туындысының тілін түсінбеді деп айта алмаймыз. Мейлі түпнұсқадан аударсын, мейлі ара тілден аударсын аударатын шығарманы ағартушылық қызметке пайдалану себепті, аудармаларына өз идеяларын, өз көзқарастарын қосып, соған үндегені анық.

Ы. Алтынсариннің 1879 жылы жарық көрген «Қазақ хрестоматиясы» еңбегінде И.И. Паульсоннан, К.Д. Ушинскийден, Л.Н. Толстойдан алынған әңгімелердің аудармалары енгізілген. Оның аудармалары негізінен орыс тілін жаңадан үйреніп жүрген қазақ балаларының ұғымына жеңіл, тартымды болып келеді. Сондай-ақ, хрестоматияда балаларды оқуға шақыратын өлеңдер мен мақал-мәтелдерде топтастырылған.

«Алтынсарин шығармаларының тақырыбына қарап оның қайсысы аударма, қайсысы өзінікі екенін, ал аударма болса, қайсысы қай автордың қай шығармасы екенін айырып алу қиын. Себебі, ол көбінесе шығарманың тақырыбын өзінше қояды. Сонымен қатар, оның еркін аударған шығармаларында кісі аттары да өзгертіліп, қазақша алынған жерлері де бар» – дейді, аударматанушы Ә. Сатыбалдиев [8, 42].

Орыс тіліндегі аудармаларынан Ы. Алтынсариннің ағартушылық идеясын байқаймыз. Мәселен, оқудың пайдасы, еңбекті сүю, өнерге ұмтылу, адамгершілікке баулу, тіпті тазалыққа, жинақылыққа тәрбиелеуді мақсат етеді. Мәселен, Л.Н. Толстойдың «Петр I и мужик» деген әңгімесін сол кездегі қоғамның ұғымына сай аударған.

Түпнұсқа мазмұнында Петр патша орман аралап жүріп ағаш кесіп жатқан бір мужикке кездеседі. Патша одан: «Отбасыңда неше адам бар?» деп сұрайды. Мужик: «екі ұл, екі қызым бар» деп жауап береді. Патша: «ақшаны қайда жіберіп жатырсың?» – дейді. Сонда мужик: «Тапқан ақшамды үшке бөлемін, бірімен қарызымды өтеймін, екіншісін қарызға беремін, үшіншісін суға тастаймын» – дейді. Патша мұның мәнісіне түсінбейді. Сонда мужик: «Қарызымды өтеймін дегенім – ата-анамды асыраймын, қарызға беретінім – ер балаларымды бағамын, ал суға тастайтыным – қыздарымды өсіремін» [12, 29] – деп жауап береді. Ы. Алтынсарин осы әңгімені қысқартып, «Малды пайдаға жарату» деген әңгіме жазған. Түпнұсқадағыдай «Патша мен Мужик» емес, диалог үйші мен көршісінің арасында жүреді. Ы. Алтынсариннің негізгі идеясы «қарызын өтеу» мен «қарызға берудің» астарын түсіндіру еді.

«Қарт әке-шешеме берген ақшаларымды өтеп тұрған борышым деп білемін, өзімнен туған балаларға оқу оқытуға, асырауға шығарған малымды өсімге берген мал деп білемін. Балалар адам болып, біз қартайғанда жақсы асыраса, олардың борышымды өтегені емес пе» [13, 19] – дейді үйші.

Тақырыпты «Малды пайдаға жарату» деп алуының өзі қазақтың тұрмысына бейімдеп алуды мақсат еткені байқалып тұр. Себебі, мал – қазақ үшін тіршілік көзі, қымбат дүниесі.

Малды өсіріп, пайда табуда мақсат болу керек екенін, малды ақшаға айналдыру арқылы баланы оқытуға жағдай жасау керектігін ұғындырады. Түпнұсқадағы «суға тастайтыным – қыздарымды өсіремін» деген жол қазақ тілінде жоқ. Себебі, қыздарға

арнайы мектеп ашып, қыздарын оқытуға үгіттеп жүрген Алтынсарин, «Қыздан пайда жоқ екен» деп аударып, қосуды түсініп қалатын қазақ үшін бұл жолды артық деп есептейді.

Егер аудармада түпнұсқаның барлық элементтерін беру мүмкін болмаса, аудармашы баламалы ауыстыруларға жүгіне алады, соның арқасында аудармада баламалы эффект жасалады. Сондай-ақ, аудармашы автор шығармасын аудару барысында аударып отырған тілінде түсінікті, ұғынықты болу үшін түпнұсқаға бірқатар өзгертулер енгізеді. Мәселен, сөз мағынасын түрлендіреді, сөздерді, сөз тіркестерін алмастырады т.б. өзгертулер енгізеді. Мұндай өзгертулер аударматануда трансформациялау деп аталынады.

Трансформациялық тәсіл аударма зерттеушілері үшін түпнұсқа мен аударма мәтін арасындағы коммуникативтік, функционалдық қарым-қатынастарын айқындауға септігін тигізеді.

Мәтіндегі ақпарат рецепторға тереңірек әсер етіп, өміріне мотивация болуы, сезімдеріне әсер етуі мүмкін. Аудармашы орыс тіліндегі әңгімелерді қазақ тіліне аударып отырып, өзінің ойын, идеясынкіріктіріп, мазмұнынан белгілі бір қорытындылар шығарады, тұжырымдар жасайды. Яғни, оқырманға прагматикалық тұрғыда әсер етуді мақсат етеді. Нәтижесінде қоғамға немесе ұлтқа бейімделген аударма ұсынылады. Бұл орыс аударматануында «адаптированный перевод» деп аталынып жүр.

«Адаптированное транскодирование – это вид языкового посредничества, при котором происходит не только транскодирование (перенос) информации с одного языка на другой (что имеет место и при переводе), но и ее преобразование (адаптация) с целью изложить ее в иной форме, определяемой не организацией этой информации в оригинале, а особой задачей межъязыковой коммуникации» [14, 140]. Демек, бейімделген аударманың мақсаты оқырманның қабылдау деңгейіне лайықталынатындығы. Аудармашының мақсаты оқырман аудиториясын анықтап алу. Оқырман немесе тыңдаушы кім екенін анықтап алғаннан кейінолардың қабылдау деңгейіне бейімдейді. Ы. Алтынсариннің аудармаларын аударманың осы түріне жатқызамыз. Ы. Алтынсарин мәтінді түрлендіреді, мәтінге лингвоэтнокультурлық сипат береді.

Нақтырақ айтсақ, бейімделген аударманың мақсаты:

- Түпнұсқа мазмұнын жеңілдетеді;
- Күрделі сөйлемдер, жай сөйлемге ауыстырылады;
- Аудармашы өз жанынан ой қосып, автор идеясын толықтырады;
- Шығармадағы кейбір атауларды (тақырыбы, кейіпкерлердің есімдері, зат, құбылыс т.б) аударып отырған тіл оқырмандарының қолданысындағы атаулармен алмастырады.

Ең бастысы, бейімделген аударма түпнұсқаны дәл, толық аударуды беруді мақсат етпейді.

Аударматанушы В. Комиссаров айтпақшы: «Специфика адаптированного транскодирования определяется ориентацией языкового посредничества на конкретную группу Рецепторов перевода или на заданную форму преобразования информации, содержащейся в оригинале» [14,149].

Біз сөз етіп отырған Ы. Алтынсариннің аударма-әңгімелері бейімделген аудармаға жататынын айттық. Ағартушы оқырманға бейімдей отырып, ықшамдап береді.

Ы. Алтынсарин Лев Толстойдың «Пожарные собаки» әңгімесін қазақ тіліне аударды. Әңгімеде Лондонда өртеніп жатқан үйден балаларды өрттен алып шығуға үйретілген иттер болатыны туралы айтылады. Автор он екі баланы өрттен шығарып алған Боб туралы айтады.

«Один раз загорелся дом. И когда пожарные приехали к дому, к ним выбежала женщина. Она плакала и говорила, что в доме осталась двухлетняя девочка. Пожарные послали Боба. Боб побежал по лестнице и скрылся в дыме. Через пять минут он выбежал из дома и в зубах за рубашонку нес девочку. Мать бросилась к дочери и плакала от радости, что дочь была жива. Пожарные ласкали собаку и осматривали ее — не обгорела ли она; но Боб рвался опять в дом. Пожарные подумали, что в доме есть еще что-нибудь живое, и пустили его. Собака побежала в дом и скоро выбежала с чем-то в зубах. Когда

народ рассмотрел то, что она несла, то все расхохотались: она несла большую куклу» [12, 56].

Әңгіменің басты идеясы – иттер адамның адал достары, олар адамдар үшін өз өмірлерін қатерге тіге алады. Сондықтан да адамдар төрт аяқты достарымызға қамқор болуы керек. Ы. Алтынсарин осы әңгімені аудару барысында аударма теориясындағы түсіндірмелі тәсілді қолданған. Мәселен түпнұсқада «В Лондоне» деп оқиғаның мекенін берсе, Ы. Алтынсарин «Англия жұртының ең үлкен Лондон деген қаласында» деп, сол кездегі оқырман үшін беймәлім Лондон қаласы туралы түсініктеме беріп, аудармадағы сипаттамалы (описательный) тәсілін қолданған.

«Описательный перевод – это лексикограмматическая трансформация, при которой лексическая единица исходного языка заменяется словосочетанием, эксплицирующим ее значение, т.е. дающим более или менее полное объяснение или определение этого значения» [15, 69]. Демек, осы әңгіме арқылы енді ғана білім алып жүрген оқырман Англия, Лондон туралы ақпарат алады. Сондай-ақ, Ы. Алтынсарин әңгімеге кіріспе қосып, адамдарға қызмет ететін иттерге сипаттама беріп кетеді. Иттің адамға дос екенін, оның адамдарға жасайтын қызметтері туралы кеңінен әңгімелейді. Мақсаты оқушының дүниетанымын кеңейту.

Әңгіме тақырыбын түпнұсқадағыдай «Пожарные собаки» (Қызметші иттер) деп дәл бермей, «Айуанның естісі бар, бірақ адамдай толық ақылы жоқ» деп береді. Ы. Алтынсариннің негізгі идеясы ит пен адамның айырмашылығы бар екендігін, бірақ адамның айуанның деңгейінде қалып қалмау керектігін тұспалдап жеткізеді.

Ы. Алтынсарин оқулығына К.Д. Ушинскийдің бірқатар әңгімелерін аударып басқандығын айттық. Енді аударма деңгейіне назар аударайық. Орыс жазушысы Константин Дмитриевич Ушинскийдің «Играющие собаки» [17] – әңгімесінде Полкан атты ит пен Мопс есімді күшіктің қылығы айтылған. Күшік үлкен итпен ойнағысы келіп, оның әр жерін тістелеп мазасын алады. Оны байқап тұрған Володя ит ызаланып, күшікті тістеп алады деп ойлайды. Бірақ, ит өзін сабырлы ұстап, күшікке тиіспейді. Володя үлкен иттің сабырлығына таң қалады. Баласының таңданғанын көрген әкесі Полканның Володяға қарағанда ақылды екенін түсіндірді, өйткені ол кішкентайларды ренжітпеу керектігін біледі. Кішкентайлардұрыс емес әрекет жасаса да. Бұл оқиға жақсылыққа, шыдамдылыққа үйретеді. Қарапайым мысалды қолдана отырып, күнделікті өмірде кездесетін қарапайым психологиялық сәттерді түсінуге көмектеседі. Ертегі жас және орта жастағы мектеп оқушыларына сыныптан тыс оқу және тәрбиелік әңгіме ретінде ұсынылған. Ы. Алтынсарин бұл әңгімеге мағыналық өзгеріс енгізбеген. Идеясын сақтаған. Тек, тақырыбын «Играющие собаки» деп бермей, «Полкан деген ит» [18, 48] – деп берген. Мақсаты аталған иттің сабырлығы туралы болғандықтан, екпін түсіре айтқанды жөн көрген. Күшіктің есімін түпнұсқадағыдай «Мопс» деп бермей, қазақ ұғымындағы «кішкентай қанден ит» деп берген.

Ы. Алтынсарин аудармаларында аударма теориясындағы *ауыстыру* тәсілі кездеседі. Ауыстыруды қолдану – аудармашының шеберлігінде көрсетеді. Аудармашы түпнұсқадағы орыс есімдерін алып тастайды да, қазақ есімдерімен алмастырады. Сондай-ақ, адам есімдерінің орнына «бір кісі», «бір бала», жер-су аттарын «бір қалада», «бір өзен жағасында» т.б. жалпылау есімдіктерін қолданады. Бұл тәсілді орыс бастауыш мектебінің негізін қалаушылардың бірі, педагог-әдіскер И. Паульсон (1825-1898) әңгімелерінің аудармаларынан кездестіреміз.

И. Паульсонның «Чудесная травка» әңгімесінде төбесіне бір-бір жәшік жеміс көтеріп келе жатқан үй қызметкерлері Анна мен Катеринаның диалогтері беріледі. Анна шаршадым деп қиналып келе жатса, Катерина керісінше көңілді келе жатады. Анна Катеринаға таң қалып, шаршамай келе жатқанының сырын сұрайды. Катерина жәшігінің ішіне ауырды жеңілдететін шөп салғанын оның аты «Сабыр» екенін айтады. Идеясы: қандай жағдайда да сабырлық таныту. Ы. Алтынсарин Аннаны – Злиха, Катеринаны – Батима деп қазақ есімдеріне ауыстырған. Сол кездегі қазақтардың ұғымына сай, айтуларына жеңіл, қолданыстағы есімдерді алған.

Ы. Алтынсарин аударма шығармалардың барлығында дерлік кісі есімдерін ауыстырмаған. Тарихта болған белгілі тұлға болса түпнұсқадағы есімін қалдырған. Мысалы: «Тэкаппарлық» әңгімесіндегі кейіпкер «Вениамин Франклин» есімі, «Медера» атты қала атауы өзгертілмеген. Л. Толстойдың «Царица Силинши» әңгімесіндегі жібек құртын пайдаға жаратқан Силинші есімі, сондай-ақ, аталған автордың «Верное средство разбогатеть» әңгімесіндегі «Антон» есімі, «Зерсаль», «Брюссель» қала атаулары өзгертілмей дәл берілген. «Зеректік» әңгімесінде «Англия», «Бруун» есімдері дәл берілген.

Нәтижелер. Ы. Алтынсарин оқырманның оқуға тарту үшін түпнұсқадағы кейбір детальдарды тастап кетуге, сөйлемдерді қысқартуға барады. Сол арқылы, Ы. Алтынсарин аударма әңгімелер арқылы тәлім-тәрбие ғана емес, оқырманға ақпарат беруді мақсат етсе керек. Аудармадағы маңызды, оқырманға қажетті деген ақпараттарды түсініктеме тәсілі арқылы да беріп отырады. Мысалы:

Франк – француз жұртының теңгесі, біздің ақшамызға шаққанда, бір франк жиырма бес тиын күміске есеп;

Лекарьлерге – дәрігерлерге т.б.

Жалпы, көркем аударма адамзаттың мәдени дамуында орасан зор рөл атқаратыны белгілі. Аударманың арқасында бір елдің адамдары басқа елдердің өмірімен, тұрмысымен, тарихымен, әдебиетімен және ғылыми жетістіктерімен танысатынын Ы. Алтынсарин ертеден-ақ біліп, аударатын шығармаларға талғаммен қарағандығы байқалады. Оның аударма шығармалары қазіргі кезде ұлттық әдебиеттің бір бөлігіне айналып отыр.

Ыбырай Алтынсариннің аударған әңгімелері бастауыш мектеп оқушыларына арналған. Түпнұсқа сөйлемдерін дәл бермей, сол кездегі қазақ балаларының күнделікті тұрмыста көріп, байқап, пайдаланып жүрген дүниелерді қосу арқылы тәрбиелік мәні бар шығармалар аударды. Сонымен қатар, оның мәтіндері формасы мен құрылымы жағынан қарапайым. Қазіргі кезде де оның әңгімелері балалардың қиялын ойлауды дамыту үшін өте пайдалы материал болып табылады.

Балаларға арналған шағын әңгімелерін жазуда, ол жоғарыда келтірілген орыс жазушыларының, орыс педагогтерінің шығармаларын таңдап-талғап қазақ тіліне аударды. Орыс әңгімелерін дәлме-дәл, сөзбе-сөз аударған жоқ, қазақ балаларының мінез-кұлқына, қабылдау деңгейіне сәйкестендіре, өзгертіп аударды. Сондықтан да, оның аудармалары аударманың *бейімделген түріне* жатқызылады.

«Ыбырай Алтынсариннің бүкіл әдеби және ғылыми мұрасында аударма үлкен орын алады. Оның аударма еңбектері арқылы бүкіл қазақ сахарасына орыс мәдениетінің, орыстың демократияшыл ой-пікірінің лебі есті, екі халықтың рухани жағынан жақындаса түсуіне деген тарихи адым жасалды» [8, 56]. Демек, Ы. Алтынсарин өзінің ағартушылық-педагогтік қызметінде аударманы құрал етіп, орыс шығармаларының үлгілерін көрсете білді. Ыбырайдың аударма әңгімелерінің идеясын талдап айтсақ:

Адам мінезіне байланысты: *сабырлылыққа, салмақтылыққа;*

Білімнің қажеттілігіне байланысты: *ынта мен зеректілік;*

Еңбектің пайдасына байланысты: *жалқаулықтың зияны, еңбексүйгіштік;*

Адам еңбегін бағалауға байланысты: *әділдік, мейірімділік, қарапайымдылыққа* үндейді.

Қорытынды. Ы. Алтынсариннің қай шығармасын алып қарасақ та, жастарға өнегелі тәрбие беруді көздейді. Көркем аударманың басты мақсаты – көркем образ жасау арқылы белгілі бір эстетикалық әсерге қол жеткізу. Сонымен қатар, мәтіндегі оқырманға таныс емес қажетті ақпараттарды жеткізу болып табылады.

Ы. Алтынсариннің әңгіме аудару тәсілдеріне келсек, кейде аудармашы адаптивті транскодтау элементтерін енгізіп, түпнұсқаның кейбір бөлшектерін қысқартып, кей жерлерге өз жанынан сөйлем қосып аудармадағы ұлғайту әдісін қолданады. Ең бастысы, Ы. Алтынсарин аудармада қандай тәсілді қолданса да өзінің ағартушылық миссиясын жүзеге асыра білді. Қазақ халқының ұлы ағартушысы Ыбырай Алтынсарин өзінің жазушылық және ағартушылық қызметімен, орыс мәдениетіне жол ашты.

Ыбырай Алтынсариннің творчестволық еңбектерінде аударма үлкен орын алатынына көз жеткіздік. Орыстың ұлы адамдарының еңбектерін аударып отырып, солардан үйренуді, үлгі алуды, сөйтіп, көркем сөзбен халқына қызмет етуді мақсат тұтты. Аударма арқылы өз жұртының санасын оятып, орыстың күллі бай мәдениеті мен әдебиетіне, ғылымын меңгеруді арман етті. Ы. Алтынсариннің аудармаларына біз қазіргі аудармаларға қоятын талаптарды қоя алмаймыз. Себебі, ол өзінің сол кездегі оқушыларымен санасуға тиісті болды. Егер ол түпнұсқаны сақтаймын деп, баламалы аударма жасаса оқушыларына түсініксіз, пайдасыз болар еді. Сондықтан да, Алтынсарин аударған шығармаларды аудармашылар қазіргі көркем аударма талабына сай қайта аударып шықса, түпнұсқа идеясын жаңаша тануға мүмкіндік болар еді.

Қазіргі кезде ағартушының еңбектері мектеп оқулықтарына енгізілген. Жоғары оқу орындарында филология, педагогика мамандықтарында оқытылуда. Оның әдеби мұрасын оқытып қана қоймай, бала оқытуда қолданған методикасын болашақ педагогтарға тереңірек таныстыру керек. Сондай-ақ, оның «Қазақ хрестоматиясы» оқулығын электронды оқулық ретінде шығарса, онлайн оқу барысында маңызды болар еді. Оның аударма шығармалары мен өзінің төл туындыларын мультфильм, ертегі ретінде жасалса бастауыш мектеп оқушылары мен балабақша балаларына пайдалы болары анық.

Әдебиеттер

1. Асылбеков М.Х., Алдажұманов Қ.С. Қазақстан тарихы. – 3 том. – Алматы: Атамұра, 2002. – 765 б.
2. Құлкенов М., Отарбаев Р. Жәңгір хан. – Алматы: 1992. – 92 б.
3. Сыдықов Ә. Ы. Алтынсариннің педагогикалық пікірлер және ағартушылық қызметі. – Алматы: ҚазмемОҚБ, 1950. – 188 б.
4. <https://stom.tilimen.org/umkd-042-16-0603-2013-orfografiya-jene-puntuaciya-meseleleri.html?page=3>.
5. Субханбердинова Ү. Қазақ газеті. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1989. – 554 б.
6. Дербісалин Ә.Ж. Ы. Алтынсариннің жазушылық қызметі туралы. – Алматы: Қазмемоқупедбас, 1957. – 116 б.
7. Қоңыратбаев А. Көп томдық шығармалар жинағы. – Алматы: МерСал, 2005. – 520 б.
8. Сатыбалдиев Ә. Рухани қазына. – Алматы: Жазушы, 1965. – 258 б.
9. Мәдібай Қ.Қ. ХІХ ғасырдағы қазақ әдебиеті. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 258 б.
10. Сүйіншәлиев Х. Қазақ әдебиетінің қалыптасу кезеңдері. – Алматы: Қазақстан, 1967. – 388 б.
11. Дәуренбекова Л.Н. Көркем мәтін және аударма. – Астана: Фолиант, 2015. – 123 б.
12. Толстой Л.Н. Собрание сочинений в 22 тт. – М.: Художественная литература, 1982. – 170 с.
13. Алтынсарин Ы. Кел, балалар, оқылық. – Алматы: Қаз. мем. оқу құралдары басп., 1948. – 74 б.
14. Комиссаров В.Н. Теория перевода. – М.: Высшая школа, 1990. – 250 с.
15. Швейцер А.Д. Теория перевода. Статус проблемы, аспекты. – М.: Высшая школа, 1998. – 118 с.
16. Аяған., Әбжанов Х.М., Махат Д.А. Қазіргі қазақстан тарихы. – Алматы: Раритет, 2010. – 448 б.
17. Ушинский К.Д. Играющие собаки // <https://mishka-knizhka.ru/rasskazy-dlya-detej/rasskazy-ushinskogo/igrayushhie-sobaki>.
18. Алтынсарин Ы. Әңгімелер. – Алматы: Мектеп, 1980. – 101 б.

Ы. КУТТЫМУРАТОВА

Нукусский государственный педагогический институт им. Ажнияза,
г. Нукус, Узбекистан

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ Ю. АЛТЫНСАРИНА И ПЕРВЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ШКОЛЫ В КАЗАХСКИХ СТЕПЯХ

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические работы Ы. Алтынсарина, а также говорится о первых казахских школах и основных целях их открытия. Отмечается, что принципы воспитания Российской Империи были как вредными, так и полезными для казахского народа. Обращает на себя внимание курс обучения, который прошел Ы. Алтынсарин, тесно контактировавший с русскими миссионерами. Проанализированы его переводческие работы и определены методы перевода. Отмечается, что перевод занимает большое место в литературном наследии Ы. Алтынсарина. Благодаря его переводческим произведениям, проникновение русской культуры в казахскую среду оказало большое влияние на духовное сближение двух народов. Также в статье анализируется идея перевода произведений для детей, акцентируется внимание на образовательной деятельности Алтынсарина, его позиции в образовании.

Ключевые слова: художественный перевод, повествование, педагогика, педагог, адаптированный перевод, вольный перевод, информационный перевод, прагматика.

I. QUTTIMURATOVA

Nukus State Pedagogical Institute named after Azhniyaz, Nukus, Uzbekistan

Y. ALTYSARIN'S PEDAGOGICAL ACTIVITY AND THE FIRST EDUCATIONAL SCHOOLS IN THE KAZAKH STEPPES

Abstract. The author of the article considers Y. Altynsarin's educational works, the first schools opened in the Kazakh country and the main goals of their opening. It is noted that the principles of the Russian Empire regarding the education of the Kazakh people were harmful and useful for the nation. Attention is drawn to the course followed by Y. Altynsarin, who was in close contact with Russian missionaries. Translation works of the educator for children have been analyzed and methods of translation have been determined. At the same time, it is noted that translation occupies a great place in the literary heritage of Y. Altynsarin, through his translation works, the penetration of Russian culture throughout the Kazakh Sahara had a great influence on the spiritual rapprochement of the two peoples.

Also in the article by Y. Altynsarin the idea of translating works for children is analyzed, focusing on the educational activities of Altynsarin, his position in education.

Key words: literary translation, storytelling, pedagogy, educator, adapted translation, free translation, informational translation, pragmatics.

References

1. Asylbekov M.H., Aldazhumanov K.S., Istorija Kazahstana. 3- tom. – Almaty: Atamura, 2002. – 765 s.
2. Kulkenov M., Otambaev R., Zhangir han «Olke», Almaty, 1992, https://fr.wikisource.org/wiki/Page:Le_Symboliste,_1886.djvu/
3. Sydykov A. Pedagogicheskie vzgljady i prosvetitel'skaja dejatel'nost' Y Altynsarina. – Almaty: KazmemOKB, 1950. – 188 s.

4. <https://stom.tilimen.org/umkd-042-16-0603-2013-orfografiya-jene-puntuaciya-meseleleri.html?page=3>.
5. Subhanberdinova U. Kazahskaja gazeta. Almaty: Kazahskaja jenciklopedija, 1989, – 554 s.
6. Derbisalin A.Zh. O pisatel'skoj dejatel'nosti Y. Altynsarina. – Almaty: Kazmemoqurpedbas, 1957. – 116 s.
7. Konyratbaev A. Mnogotomnoe sobranie sochinenij. Almaty: MerSal, 2005. – 520 s.
8. Satybaldiev A. Duhovnoe sokrovishhe. Almaty: Pisatel', 1965. – 258 s.
9. Madibej K.K. Kazahskaja literatura XIX veka. – Almaty: Kazahskij universitet, 2015. – 258 s.
10. Suinshaliev H. Jetapy stanovlenija kazahskoj literatury. – Almaty: Kazahstan, 1967. – 388 s.
11. Daurenbekova L.N. Hudozhestvennyj tekst i perevod. – Astana: Foliant, 2015. – 123 s.
12. Tolstoj L.N. Sobranie sochinenij v 22 tt. – M.: Hudozhestvennaja literatura, 1982. – 170 s.
13. Altynsarin Ja. Kel, balalar, okylyk. – Almaty: Izdatel'stvo Kazahskogo gosudarstvennogo uchebnika, 1948. – 74 s.
14. Komissarov V. Teorija perevoda. – M: Vysshaja shkola, 1990. – 250 s.
15. Shvejcer A.D. Teorija perevoda. Status problemy, aspekty. – M: Vysshaja shkola, 1998. – 118 s.
16. Ajagan., Abzhanov H.M., Mahat D.A. Istorija sovremennogo Kazahstana. – Almaty: Raritet, 2010. – 448 s.
17. Ushinskij K.D. Igrajushhie sobaki // <https://mishka-knizhka.ru/rasskazy-dlya-detej/rasskazy-ushinskogo/igrajushhie-sobaki>.
18. Altynsarin Y. Rasskazy. – Almaty: Shkola, 1980. – 101 s.

Авторлар жайлы мәлімет:

Ырысты Құттымұратова – ф.ғ.к., Әжнiяз атындағы Нөкiс мемлекеттік педагогикалық институтының доценті, Нөкiс, Өзбекстан.

Ырысты Қуттымуратова – к.ф.н., доцент Нукусского государственного педагогического института им. Ажнiяз, Нукус, Узбекистан.

Iristi Quttimuratova – candidate of philological sciences, dosent of the of Nukus State Pedagogical Institute named after Azhniyaz, Nukus, Uzbekistan.

Техникалық редактор: **М. Аманғазықызы**
Компьютерде беттеген: **А.С. Сыздыкова**

Еуразия гуманитарлық институтының ХАБАРШЫСЫ.
– 2021. – 4. – Нұр-Сұлтан: ЕАГИ. 78 б.

Жарияланған материалдар автордың көзқарасын білдіреді, олар журналдың редакциялық алқасының пікірімен сәйкес келмеуі мүмкін. Жарияланымдардағы деректер мен мәліметтердің дұрыстығына автор жауап береді.